

Religion och våld II

Religiöst motiverad terrorism i dagens Mellanöstern

Jonathan Peste, fil.dr i religionsvetenskap

Syftet med artikeln är att utifrån två exempel diskutera vad ett humanistiskt religionshistoriskt perspektiv kan bidra med till förståelsen av religion och våld. Det går inte att nå en tillfredställande förståelse av religiösa företeelser utan att ta hänsyn till kulturella och sociala faktorer. Samtidigt kan det vara givande att tala om religion som en speciell del av mänsklig kultur. Forskare definierar begreppet religion på olika sätt, men ofta tas tron på en yttersta kraft upp. Religion kan vidare fungera både på ett socialt/samhälleligt plan som normgivande och på ett psykologiskt plan som meningsgivande. Eftersom religion inte går att särskilja från andra kulturella områden, uppkommer frågan om det går att göra en definitiv koppling mellan religion och terrorism.

De flesta forskare som skrivit om terrorism är statsvetare eller sociologer. Bruce Hoffman föreslår följande definition av terrorism: ”terrorism är avsiktligt skapande och utnyttjande av rädsla genom våld eller hot om våld i syfte att uppnå politisk förändring”. Walter Laqueur har uppmärksammat ett skifte i ideologi bland terrororganisationer från och med 1980-talet. Från att sekulära politiska och nationalistiska motiveringar dominerat före 1980-talet dominerar ideologier motiverade av religion idag. Detta skifte går hand i hand med att så kallad religiös fundamentalism ökat i omfattning sedan 1970-talet. Även om religion har större betydelse i dagens terrorism måste man fråga sig på vilket sätt. Bruce Hoffman menar att våld kan bli en helig plikt och att religion fungerar som en legitimerande kraft till våld. Hoffman menar att religiös terror är våldsammare än annan terror. Orsaken till detta är att den religiöse terroristen inte endast protesterar mot en rådande ordning utan att han även vill ändra ordningen fundamentalt eftersom han känner främlingskap inför den. Jag

vill med två exempel visa att religion i sig inte förklarar terrorism. Det finns ”terrorism motiverad med ett religiöst språk” men gräver man djupare finns alltid flera faktorer att ta hänsyn till.

Religiös sionism och Kach

Det judiska projektet att skapa en judisk stat, ofta kallat sionism, har främst motiverats utifrån en sekulär ideologi. Grundaren av sionismen, Theodor Herzl (1860–1904), menade att de förföljda judarna behövde en egen stat för att kunna säkerställa sin överlevnad. Vid slutet av 1800-talet var dock judendomen splittrad i olika tolkningar av hur religionen skulle förhållas till den moderna världen. Enligt vissa religiösa tolkningar skulle Messias ankomst föregå uppkomsten av en judisk stat. Det uppstod en motsättning mellan de judar som accepterade kampen för en stat och de judar som motsatte sig denna strävan. Det finns fortfarande idag ultraortodoxa eller Haredim (bland annat chassidier och Misnagdim) som formellt inte erkänner staten Israel.

Rav Abraham Isaac Kook (1865–1935) föddes i Lettland och flyttade till Palestina 1904. Han blev senare landets första ashkenaziska överrabbin och menade att även judiska ateister hade något gudomligt i sig. Staten Israel var en del av en gudomlig plan och judarna skulle aktivt verka för frälsningen och inte passivt vänta på ett gudomligt ingripande. Frälsningen skulle manifesteras genom att man skapade ett hemland i väntan på Messias. Det judiska kollektivets ansträngningar skulle i sig innebära den messianska tidens inträde som skulle leda till frälsning för alla folk. Kook gav sionismen en teologi och den inriktning som han gav upphov till har kallats religiös sionism. Abraham Isaac Kooks son, Zvi Yehuda Kook (1891–1982), kom att utveckla sin fars läror mot en radikalare nationalism. Han ansåg att förverkligandet av de messianska förväntningarna blivit konkretiserade genom skapandet av en stark israelisk militärmakt. Självständighetsdagen blev en religiös högtid och armén betraktades som helig. Sexdagarskriget 1967, som ledde till att Israel ockuperade stora områden, kom att kallas frälsningskriget. Under sina sista år kom hans religiösa övertygelse att kopplas till ett specifikt politiskt mål: att aldrig dra sig tillbaka från territorium som tillhör ett ”Stor-Israel”.

Gush Emunim är en rörelse med rötter i religiös sionism och Nationella Religiösa Partiet (NRP). 1974 började man bosätta Västbanken och 1977 legaliserade den nya Likud-regeringen bosättningarna. Yehuda Kook kom att bli en viktig andlig ledare för Gush Emunin. Yigal Amir som dödade premiärminister Yitzhak Rabin 1995 tycks ha handlat på eget bevåg men han var utbildad på skolor där religiösa sionistiska läror florerade. Enligt Amir hade Rabin förrått sitt eget folk och detta legitimerade att mörda honom trots att han tillhörde det judiska folket. Amirs handlande blir lättare att förstå om man tar hänsyn till Meir Kahane, som försökte agera som ledare för Gush Emunim, men samtidigt var mycket kritisk till det sekulära styret i Israel.

Meir Kahane växte upp i Brooklyn, blev religiös och grundade en judisk försvarsorganisation i USA, the Jewish Defense League. 1969 flyttade Kahane till Israel och grundade partiet Kach (således). Ett flertal gånger försökte han bli invald i Knesset, parlamentet, men lyckades först 1984. På det politiska programmet stod bland annat att alla araber skulle fördrivas från Israel. Som svar på detta gjordes ett tillägg i den israeliska grundlagen som bland annat förbjöd rasistiska partier i Knesset. 1988 diskvalificerades Kahane från valet och återvände till New York. 1990 mördades han i New York av en amerikansk-egyptisk arab. Idag existerar Kach och en ny organisation kallad Kahane Chai (Kahane lever), ledd av sonen Benjamin Kahane. Organisationerna har utfört terrordåd, främst mot palestinier, som anses vara det rätta motmedlet mot terror riktat mot judar. 1993 dödades fyra och skadades två palestinier vid skjutningar på Västbanken. Båda grupperna uttalade stöd för Baruch Goldsteins skjutattack 1994 mot bedjande muslimer i patriarkernas grotta då 29 dödades och över hundra skadades. Gärningsmannen hade samröre med Kahanismen, även om han handlade på eget bevåg. Detta ledde till att den israeliska regeringen 1994 förklarade Kach och Kahane Chai olagliga. Flera relaterade Kahane-organisationer har uppkommit på senare år, bland annat ungdomsrörelsen Noar Meir och New Kach Movement. Gush Emunin är den viktigaste representanten för den vidare miljön där staten Israels kamp sätts in i ett religiöst sammanhang. Inom Gush Emunim finns dock olika uppfattningar om hur det nationella och messianska projektet skall

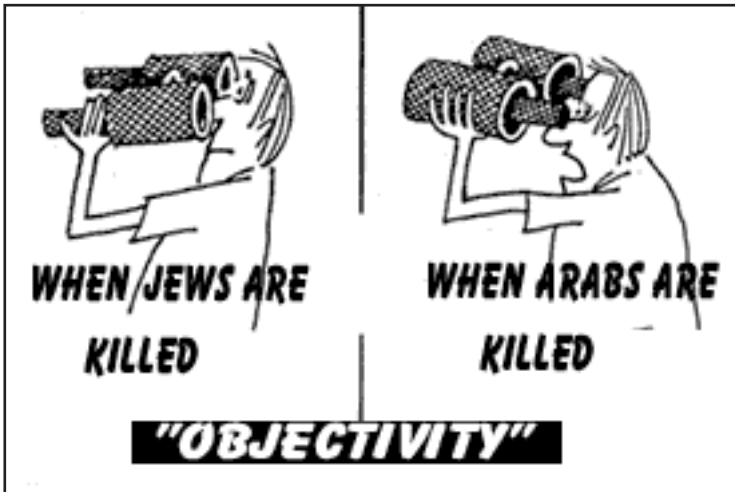
genomföras, vissa anhängare är för våld andra är mot. Amir inspirerades utan tvekan av den radikala Kahane-rörelsen där våld är legitimt.

Kahane Chai liksom flera andra Kahanist-organisationer sprider sitt budskap på Internet (<http://www.kahane.org/>). En religiös legitimering av ideologin används. Det står i bibeln att judarna är utvalda och att Israel tillhör dem. Det finns flera religiöst motiverade mål som ett religiöst styre i Israel och att det heliga tempelberget skall vara judiskt. Samtidigt finns en genomgående maktpolitiskt och nationalistisk strävan: hela Israel måste tillhöra judarna och det är fel att ge någon mark till araber. Förutom de religiösa skälen talas om säkerhetspolitiska och det framhålls att många anhängare till Meir Kahane varit sekulariserade judar som ville ha ett ”säkert” Israel. För att förstå uppkomsten av Kahanismen räcker det inte att konstatera en religiöst motiverad ideologi. Ideologin består av en selektiv tolkning av judendomen. Tolkningens genomslag i vissa kretsar i dagens Israel förstås bäst med bakgrund av judars strävan efter en nation. Kahanismen i Israel har formats av en konfliktfylld tillvaro på de ockuperade områdena där konsekvenserna har blivit en oförsonlig inställning.

Muslimska brödrskapet och Hamas

Under 1700-talet blev det tydligt att de europeiska nationerna hade ett klart ekonomiskt och militärt övertag över den muslimska världen. Alltsedan dess har muslimska intellektuella brottats med hur man skall förhålla sig till västerländsk modernitet, vilken man anser ha lyckats åtminstone på det tekniska planet. Svaren på moderniteten har givetvis sett olika ut men vissa generella trender brukar pekas ut. Muslimska sekularister vill separera religion och politik och de konservativa vill bevara samhället. Islamska modernister vill förbättra samhället efter islamiska principer. Man vill återgå till en renare form av islam som inte är beblandad med lokala sedvänjor. Inom islamisk modernism idag finns en spännvidd mellan nyfundamentalister, som snarare lutar mot en återgång än omtolkning, och nymodernister som är de mest benägna att blicka framåt och anpassa sig till den nya tiden. I båda fallen handlar islamisk modernism om förändring och selektivt urval av det som den västerländska världen erbjuder.

Hasan al-Banna (1906–49) studerade i Kairo i kolonialismens skugga och grundade det Muslimska Brödrskapet 1928. Denna islamiska rörelse

Denna illustration på en Kahane-site på Internet visar att man uppmärksammar världssopinionen.

propagerade för en strävan att omvandla samhället: religion och samhälle skulle bilda en enhet. Teknik och vetenskap sågs som något positivt men det ideologiska och ekonomiska beroendet av väst förkastades. Brödrskapet växte snabbt till en massrörelse i Egypten och hamnade i opposition till styret. 1949 dödades al-Banna och rörelsen förbjöds i Egypten i mitten av 1960-talet. Nassers socialistiska regim i Egypten försökte utplåna brödrskapet som däremot växte sig starkt bland annat i Jordanien, Syrien och Kuwait. Al-Banna hade engagerat sig i palestiniernas sak redan 1935 och 1945 startades en palestinsk avdelning av brödrskapet. Mellan 1949 och 1967 hade brödrskapet det svårare i Gaza under egyptiskt styre än på Västbanken under jordanskt styre. När Israel 1967 erövrade Västbanken och Gaza skyllde brödrskapet det arabiska misslyckandet på de egna regeringarnas val av sekulära styrelsesätt. Parallellt med islams ökande betydelse i Mellanöstern från 1970-talet stärkte även brödrskapet sin roll bland palestinierna. Fördrivningen från Jordanien 1970 och från Libanon 1982 försvagade PLO, som var den dominerande och sekulära palestinska organisationen, vilket gav utrymme för brödrskapet.

I samband med den första palestinska intifadan 1987 uppstod Hamas (glöd), vars namn även är en akronym för Islamiska Motståndsrörelsen. Den palestinske grundaren, Ahmad Yasin (1936–), var medlem i Muslimska Brödraskapet och hade varit med om att stärka dess position hos palestinerna. Han verkade för att islam skulle få större betydelse hos palestinerna bland annat genom utbildning och socialt arbete. Hans kamp handlade inte endast om islams spridning utan även om motstånd mot Israel. 1989 arresterades Yasin av israeliska myndigheter och har sedan dess inte haft kontroll över Hamas, utan har istället fungerat som en andlig inspiratör. Hamas har dels en sida med socialt arbete bland palestinier, dels en militär sida, framför allt genom Izz al-Din al-Qassam-enheterna, som utför attacker mot israeler. Dessutom finns en underrättelsetjänst, Jehaz Aman, som dödat palestinier som ansetts vara förrädare. Hamas är formellt sett mot fred med Israel. Målet är att en islamistisk palestinsk stat skall ersätta Israel som ligger under muslimsk religiös egendom (*waqf*). Efter Osloavtalet 1993 ökade Hamas terroristiska aktiviteter dramatiskt och i oktober 1994 inträffade den första palestinska självmordsbombningen och efter det har hundratals israeler dött på grund av självmordsattacker. Hamas har samarbetat med organisationen Palestinska Islamiska Jihad i flera attacker. Palestinska Islamiska Jihad är också en utlöpare från Muslimska Brödraskapet men mindre och mer inriktad på terrorism. Martyridealet som idag även omfattar kvinnor fick man troligen från den shiitiska organisationen Hizbollah i Libanon. Hizbollah utförde en självmordsattack mot israeler 1992. Samtidigt hade några Hamasanhängare blivit avvisade till Libanon och kunde bevittna attacken på nära håll. Martyridealet bygger på ett selektivt urval av islam som används för att legitimera både att döda och att själv dödas. Belöningen för martyrer är ett evigt och lyckligt liv i paradiset, men gruppdynamiska mekanismer spelar stor roll i värvandet av självmordsbombare, vilket ibland sker under påtryckningar. Hamas ideologi såsom den presenteras i ”Hamas plattform” även kallad ”Allahs stadgar” söker legitimering i religionen men det finns även klara nationella eftersträvanden som är kopplade till palestinernas trängda situation:

Den knutna näven är den vanligaste Kabanist-symbolen vilken representerar att judarna måste lyfta sig ur sin passiva ghettomentalitet.

Hamas logotyp antyder den militära kampens betydelse.

Hamas betraktar Nationalism (*wataniyya*) som en oupplöslig del av den religiösa tron. Inget är högre och djupare i Nationalism än att föra Jihad mot fienden och konfrontera honom när han sätter sin fot på muslimernas mark.

Jihad har vanligen inte med krig att göra utan med gemene muslims dagliga strävan att leva efter religionen, men här betonas andra aspekter. Fredliga lösningar förkastas eftersom de inte kan leda till målet att Israel skall förintas. Samtidigt som Hamas på senare år befäst sin starka position i det palestinska samhället har antydningar gjorts att man kan tänka sig förhandlingar med Israel. Sådana utspel har betraktats med misstänksamhet av israeliska myndigheter, eftersom man uppfattat det som ett utspel av det muslimska begreppet *taqiyya*, det vill säga att det är legitimt att dölja sin sanna avsikt vid fara.

Terror och religion – ett humanistiskt religionshistoriskt perspektiv

Granskar man den historiska kontexten finner man att religiösa motivationer delar plats med nationella inom både Kahane-rörelsen och Hamas. De religiösa element som återfinns bildar ett enhetligt tankesystem som legitimerar rörelserna, vilka sätts in i ett kosmologiskt sammanhang där nationalism ingår. Båda förespråkar religiösa tolkningar som är öppna för våld. Samma religioner kan dock användas av individer som vill ha fred mellan olika religiösa grupper. Religion kan erbjuda speciella motiveringar som sekulära ideologier inte omfattar genom att innehålla idéer om evigt liv eller en ny tidsålder. På så sätt kan religion användas för att motivera exempelvis offrandet av egna liv för ett större syfte. Samtidigt har vi sekulära ideologier som fått människor att begå motsvarande våldshandlingar. Sett ur detta perspektiv blir många forskares beskrivningar av kopplingen mellan religion och terrorism problematiska. Religion i sig kan inte göra människor redo att begå våldshandlingar, utan religion kan liksom andra ideologier användas för att legitimera våld. Det krävs speciella historiska förutsättningar för att det skall ske, exempelvis den nationella konflikten mellan israeler och palestinier. En annan överdriven förenkling skulle vara att säga att ekonomisk misär föder fram terrorister eftersom långt ifrån all misär leder till terror.

Inom humanistiska ämnen talas ofta om förståelse istället för förklaring. Inom religionshistoria studerar man religiösa fenomen i sina historiska sammanhang. Bidraget blir en ökad förståelse av både specifika religiösa företeelser, men även allmänt om det som i vag mening kan kallas religion. Det religiösa är alltid inbäddat i sin historiska kontext och inom religionshistoria förklaras eller bevisas sällan, utan man kan anlägga olika förståelseperspektiv som kompletterar varandra. För historiska skeenden krävs ofta flera parallella omständigheter och det går sällan att peka ut specifika faktorer med säkerhet. Vi kommer aldrig att helt kunna skydda oss mot terrorattacker som den mot World Trade Center i New York den 11 september 2001. Däremot kan vi öka beredskapen om vi förstår och studerar olika radikala grupper. Därefter har politikerna flera handlingsalternativ. En är att saml information och motarbeta existerande terrorgrupper. En annan är att se på orsakerna till att det uppkommer terrorgrupper och för-

söka ta bort förutsättningarna för uppkomsten av dem. Det andra alternativet kräver analys och det religionshistoriska perspektivet är ett av flera som kan vara givande.

Det finns terrorgrupper som använder sig av ett religiöst språk. Religionshistorisk forskning kan hjälpa till att tolka detta språk genom att sätta in det i ett historiskt sammanhang. På så sätt kan vi förstå termerna och symbolerna och hur de används. Vi kommer grupperna nära och förstår inte bara hur de tänker men även hur de tagit till sig religiösa traditioner och tolkat dessa för att fylla vissa funktioner i anhängarnas liv. En förståelse av sådan utveckling måste dock kopplas till det vidare sammanhanget. En religionshistorisk analys av kopplingen mellan religion och terrorism kan därmed inte bortse från det sociala sammanhanget. En religion erbjuder ofta en uppsjö av traditioner som en individ eller en grupp individer väljer ur och tolkar på ett för dem funktionellt sätt. Hur detta sker beror på en mängd faktorer, från anhängarnas personlighet till omgivningen. Tar vi inte även hänsyn till andra faktorer än religion så kan vi inte förstå denna våldsamma utveckling.

En maskerad Hamasanhängare iförd bombattrapper som försöker kontrollera en palestinsk demonstration

Ett kritiskt seende för vår tid?

Om audiovisuella kunskapsformer

Olle Sjögren, professor i filmvetenskap

”Är Humaniora en akademisk fråga?”

Som professor i filmvetenskap måste jag svara både Ja och Nej. En humanistisk fakultet består av många olika ämnen och individer. Här finns folk som älskar att klyva hår eller samla antikviteter men även filosofer och historiker med förankring i en samtida verklighet.

För mitt eget område, studiet av rörliga bilder, finns en tydlig klyfta mellan två olika sfärer. Moderna bildmedier framstår som en tillgång i grundutbildningen men en belastning på forskarnivån. Fakulteten behöver populära ämnen för den ekonomiska statistiken. Men söktrycket hos dagens studenter väger lätt mot gamla kulturarv och traditioner om man vill starta forskarutbildning.

En del brukar förklara Humanioras tröghet med att det tar tid för nya ämnen att etablera sig. Har man kallats ”ny” i tretti år kommer man snarare att tänka på en konservativ förstoppning som ökar högre upp i den akademiska hierarkin.

Som föreläsare möter jag inte längre några praktiska hinder att varva muntlig framställning med rörliga bilder på stor duk. Men som forskare och skriftställare förväntas jag klara mig utan exakta filmcitat i akademiska publikationer.

Numera är det *tekniskt möjligt* att växla mellan skriven text och rörlig bild i samma medium, men såna nymodigheter kostar mera pengar. Att till exempel foga in filmsnuttar i en Humanistdagbok förefaller mig lika orealistiskt som att sända en doktorshandling på TV4 utan reklamavbrott.